

СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ ПОКАЗНИКАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ОСОБИСТІСНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ВЗАЄМИН ПІДЛІТКІВ ТА ЇХНІХ МОТИВАЦІЙНИХ І ХАРАКТЕРОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ

На сучасному етапі розвитку української державності формуються принципово нові підходи до вирішення політичних, соціально-економічних проблем, що потребує кумуляції та особливої уваги саме до вивчення особливостей і можливостей людини, умов цілеспрямованого впливу на її позитивну соціалізацію на різних етапах онтогенезу.

Становлення й розвиток особистості не можливий поза процесом соціалізації, тому що саме вона є і ціллю, і процесом індивідуального розвитку, та умовами, в яких протікає формування самосвідомості індивіда.

Суспільство завжди задає еталон особистості, процес розвитку якої спрямований на освоєння соціального світу, його предметів та відношень, історично вироблених форм та способів поведіння з природою та норм людських взаємовідносин, тобто на присвоєння людиною, соціальної людської суті. Звідси онтогенез виступає як самодостатня форма соціального розвитку людини, становлення її як істоти соціальної, при цьому різним етапам властиві відмінності у самопізнанні, самореалізації, творчій активності, соціальній зрілості.

На наш погляд, такий підхід до розгляду онтогенетичного розвитку через призму соціального руху та пристосування до умов існування забезпечує пошук нових резервів особистісного становлення й

можливостей оптимізації виховних впливів з урахуванням періодів особливої „відкритості” людини, яка зростає та розвивається, до суспільних впливів.

Соціалізація, як і розвиток особистості в цілому, залежить від багатьох умов, які її опосередковують. Традиційно в самому процесі соціалізації виділяються такі компоненти, як середовище, тобто простір, в якому відбувається сам процес соціалізації, сукупність міжособистісних відносин, діяльність, спілкування; такі специфічні елементи середовища, як суб'єкти і об'єкти, з якими взаємодіє суб'єкт соціалізації тощо.

Але (якщо ми розглядаємо соціалізацію і як процес, і як результат) в одних випадках ми спостерігаємо цілісну особистість у всій різноманітності її проявів, в інших констатуємо дискордатність основних рис.

За Л.С.Виготським, зовнішнє тільки тоді буде мати впливовий ефект на особистість, коли її переломлено через призму індивідуальності. Ось чому ми вважаємо за доцільне розглянути соціальну та особистісну направленість відносин як один із проявів індивідуальності підлітка.

У прогресивному, поступовому розвитку особистості відбувається зміна періодів повільного руху, так званих літичних періодів – періодами кардинальних зсувів, різких переходів

до новоутворень, тобто критичними періодами.

Саме підлітковий вік є надто чутливим до зовнішніх впливів, які складають феномен „індивідуальної соціальної ситуації розвитку”. Ми вживаємо цей термін, як найбільш коректний у розумінні феномена соціалізації сучасного підлітка, тому що він включає в себе всі елементи специфічно підліткових особистісно-поведінкових реакцій – ідентифікацію, емоційно-комунікативні та ціннісні ставлення дитини, специфіку підліткової самооцінки тощо.

Складність та багатогранність особистісних змін у підлітковому віці, його визначна роль у подальшому ході індивідуальної соціалізації та особистісного розвитку й зумовили доцільність нашого наукового дослідження.

Мета дослідження полягає у виявленні й аналізі статистичних зв'язків між показниками соціальної і особистісної спрямованості взаємин підлітків і сукупністю їхніх мотиваційних та характерологічних особливостей.

Для практичної реалізації мети дослідження нами використана система діагностичних та статистичних методів дослідження, серед яких: метод спостереження, анкетування, опитування, бесіди, тестування. Для статистичної обробки даних ми використали комп'ютерну програму SSPS v11.5 for Windows.

У роботі застосовувались наступні *методики дослідження*. Методика «Індивідуальна соціальна ситуація розвитку» (ICSP), автор І.О.Ніколаєва, розкриває соціальну і особистісну спрямованість взаємин підлітків в

індивідуально-соціальної ситуації розвитку, яка представлена трьома рівнями: персональні взаємини, емоційно-комунікативні відношення, ціннісні відношення. *Рівень персональних взаємин* представлено показниками: вік, стать, родичі, однолітки, «зірки», кіно-літературні герої, учителі, інші знайомі. *Рівень емоційно-комунікативних взаємин* представлено такими показниками: ЕМ – емоційна враженість перцептивної сторони спілкування, ЕМА – емоційно-агресивна спрямованість, Рс – емоційно-психічна спрямованість, N – нормативність поведінки, ND – поведінка з елементами делінквентності, ЕМ – етико-моральна спрямованість, нормативність відношень, FE – фізична і естетична спрямованість, G – гностична спрямованість, D – недиференційована відповідь, P – практична спрямованість, R – романтична спрямованість, P_g – пугнічна спрямованість, K – комічна спрямованість. *Рівень ціннісних взаємин* – С – самооцінка, АЦС – абсолютний ціннісний статус «Я», ВЦС – відносний ціннісний статус, В – вище «Я», Н – нижче «Я», Р – рівно «Я», ЦБЗ – ціннісний баланс загальний, ВС – статусні оцінки вище середини, НС – статусні оцінки нижче середини.

Методика «Шмішека опитувальник», спрямована на діагностику 10 типів акцентуацій характеру підлітків: Д – демонстративність; П – педантичність, З – застриваючий, Зб – збудливість, Г – гіпертимність, Діс – дістимність, Т – тривожність, Ц – циклотимність, Ек – екзальтированість, Ем – емотивність [3].

Тест-опитувальник самовідносин авторів В.В. Століна і

С.Р.Пантелєєва [2]. Опитувальник включає наступні базові шкали: S – інтегральне почуття «за» і «проти» особистісного «Я», I – самоповага, II – аутосимпатія, III – очікування позитивного відношення від інших, IV – самоінтерес, диференційовані шкали: 1-7, направлені на дослідження установки на ті чи інші внутрішні дії на адресу Я опитуваного.

Методика «Мотивація афіліація», автор А. Меграбян, (модифікація М.Ш.Магомед-Емінова) [1]. Діагностує два мотиви у структурі мотивації афіліації: ПУ – прагнення до ухвалення, СВ – страх відкидання.

Експериментальною базою нашого емпіричного дослідження виступили: школа-інтернат № 2, середні загальноосвітні школи № 105, 107 міста Одеси. У дослідженні прийняли участь 355 підлітків, учнів 5-6 класів, чоловічої та дівочої статі у віці 11-12 років.

В результаті кореляційного аналізу емпіричного масиву даних були виявлені наступні закономірності в статистичних зв'язках. Розглянемо їх у наступному порядку: I. Проаналізуємо кореляції між показниками методики «Шмішека опитувальник», «Самовідносини», і «Мотивація афіліація»; II. Проаналізуємо кореляційні зв'язки між показниками методики ІССР і методиками «Шмішека опитувальник», «Самовідносини», «Мотивація афіліація».

I. Аналіз кореляційної матриці методики «Самовідносини» і «Мотивація афіліація» розкрив цікаві взаємостосунки. Показник мотиву прагнення до ухвалення (ПУ) негативно значущо пов'язаний з базовою шкалою I

(самоповага) і двома додатковими шкалами: 4 – самокерування, 6 – самоінтерес. Показник мотиву «страх відкидання» (СВ) знаходить позитивний зв'язок з додатковою 5 шкалою – самозвинувачення і негативні зв'язки з 6 – самоінтерес, 7 – саморозуміння, і з базовими шкалами S – інтегральний показник «Я», I – самоповага, II – аутосимпатія.

Між показниками методики «Мотивація афіліація» і методики «Шмішека опитувальник» знайдені тісні тільки позитивні кореляційні зв'язки на 1% і 5% рівні значущості. Показник ПУ – мотив прагнення до ухвалення тісно корелює з показником З – застриваючий. Показник СВ – мотив страху відкидання значущо корелює з такими показниками як: Ем – емотивність, Т – тривожність, Ц – циклотимність, Зб – збудливість, Дс – дістимність, Ек – екзальтованість.

Між методиками «Шмішека опитувальник» і «Самовідношення» виявлені наступні кореляційні взаємостосунки. Показник Г – гіпертимність позитивно корелює з усіма шкалами методики самовідношення, окрім базової шкали I – самоповага, додатковими шкалами 2 – очікування позитивного відношення від інших, 4 – самокерування, 5 – самозвинувачення, 6 – самоінтерес. Показник З – застриваючий тип позитивно пов'язаний з додатковими шкалами 2 – очікування позитивного відношення від інших, 5 – самозвинувачення, і негативно з додатковою шкалою 7 – саморозуміння, базовою шкалою I – самоповага. Показник Ем – емотивності позитивно корелює з базовою шкалою IV – самоінтерес і додатковою шкалою 5 –

самозвинувачення, негативно з шкалою 7 – саморозуміння. Показник П – педантичність негативно корелює з такими базовими шкалами як: S – інтегральний показник «Я», I – самоповага, додатковими шкалами 6 – самоінтерес, 7 – саморозуміння і позитивно з шкалою 5 – самозвинувачення. Показник Т – тривожність позитивно корелює з додатковою шкалою 5 – самозвинувачення і негативно з базовими шкалами S – інтегральний показник «Я», II – аутосимпатія, додатковою шкалою 7 – саморозуміння. Показник Ц – циклотимність позитивно корелює тільки з трьома шкалами: IV – самоінтерес, 2 – очікування позитивного відношення від інших, 5 – самозвинувачення. Показник Д – демонстративність значущо позитивно корелює з двома додатковими шкалами 1 – самовпевненість, 2 – очікування позитивного відношення від інших. Показник З – збудливість негативно корелює зі шкалами IV – самоінтерес, 7 – саморозуміння і позитивно зі шкалою 5 – самозвинувачення. Показник Дс – дістимність негативно корелює з трьома базовими шкалами S – інтегральний показник «за і проти власного Я», I – самоповага, II – аутосимпатія, III – очікування позитивного відношення від інших, додатковою шкалою 1 – самовпевненість, 3 – самосприйняття. Показник Ек – екзальтованість негативно корелює з базовими шкалами I – самоповага, IV – самоінтерес, додатковою шкалою 7 – саморозуміння, позитивно корелює з додатковою шкалою 5 – самозвинувачення.

Проведений статистичний аналіз зв'язків між досліджуваними показниками методик дає нам

можливість у подальшому їх розгляді як на кількісному, так і на якісному рівнях.

II. Виявлені неоднозначні статистичні зв'язки на 1% і 5% рівні значущості між більшістю показників методики ІССР і методикою «Шмішека опитувальник». Так, показник гіпертимність (Г) виявив позитивні тісні зв'язки з показниками пугнічною спрямованістю (Pg) і відносним ціннісним статусом (ВЦС), негативні тісні зв'язки з показником романтичної спрямованості (R). Показник застрягаючого типу (З) позитивно і статистично значущо пов'язаний з показниками соціальної спрямованості, такими персональними категоріями як: вік, стать, родичі, кіногерої, інші знайомі, а також з показником практичної спрямованості (P), і показниками відносного ціннісного статусу (ВЦС) і ціннісним балансом загальним (БЦЗ). Показник емотивність (Em) значущо позитивно пов'язаний з показниками соціальної спрямованості, з такими персональними категоріями як стать, родичі, вчителі, а також з показником пугнічної спрямованості (Pg) і показником ціннісного балансу загального (БЦЗ) і негативно пов'язаний з показником соціальної спрямованості у категорії літературні герої, і показником ND – поведінка з елементами делінквентності. Показник тривожність (Т) позитивно тісно пов'язаний з показником Pg – пугнічна спрямованість і негативно пов'язаний з показником ND – поведінка з елементами делінквентності. Показник циклотимність (Ц) знаходить тісні позитивні зв'язки з такими показниками соціальної спрямованості, як вік, стать, інші знайомі, а також з показниками D

– недиференційована відповідь, P_g – пугнічна спрямованість, і БЦЗ – показником ціннісного балансу загального, негативні зв'язки – з ND – показник поведінки з елементами делінквентності. Показник збудливість (Зб) позитивно значущо пов'язаний з показником соціальної спрямованості у категорії вік, а також з показником N – нормативність поведінки. Показник дістимність (Дс) негативно пов'язаний з показниками K – комічна спрямованість і показником відносного ціннісного статусу (ВЦС), позитивно пов'язаний з показником соціальної спрямованості у категорії інші знайомі. І нарешті, показник екзальтованості (Ек) знаходить єдиний негативно значущий зв'язок з показником Em – емоційної спрямованості перцептивної сторони спілкування.

Отримані результати дають нам можливість більш змістовно уточнити вектор спрямованості взаємин у підлітків з певним типом акцентуацій характеру. Так, підлітки гіпертимного типу акцентуацій характеру більш чутливі за емоційно-комунікативною спрямованістю у відносинах «Я – інші», їм притаманна пугнічна спрямованість (або спрямованість на боротьбу і подолання перешкод на своєму шляху), а також наявність ціннісно-цілісних і інструментальних ресурсів. Підлітки застрягаючого типу у взаєминах більш спрямовані на соціальний состав стосунків. Для них у стосунках з іншими суттєво важливими і соціально значущими є вікові, статеві, родові, культурні категорії. Крім цього, за емоційно-комунікативною спрямованістю у стосунках їм притаманна практична спрямованість («хороший учитель», «багатий»,

«діловий» та інше). На рівні ціннісних взаємин (сприйняття себе по відношенню до інших) для підлітків застрягаючого типу характерне коливання позначки на континуумі від ціннісно-позитивного до ціннісно-негативного («значимі інші» у сумі – вище середньої позначки, чи нижче).

Для підлітків емотивного і циклотимного типу у відносинах «Я – інші» характерним є соціальна спрямованість з персоналізацією категорій за віком, статтю, родичів, вчителів і менш характерним є за категорію літературні герої. На рівні емоційно-комунікативних взаємин емотивним і тривожним підліткам притаманна пугнічна спрямованість і зовсім не характерна поведінка з елементами делінквентності. Для підлітків збудливого типу на рівні соціальної спрямованості взаємин важливою категорією є вік людини, на рівні емоційно-комунікативної спрямованості у взаєминах важливим якісним показником є нормативність поведінки («гарна компанія», «завжди запізнюється», «блатний»).

Підлітки дістимічного типу у відносинах з іншими менш, ніж представники інших типів, схильні до комічної спрямованості («весельчак», «комік», «веселий») і вони чутливі до суб'єктивних перешкод у самоіснуванні. У взаєминах вони соціально спрямовані і більш схильні до стосунків зі знайомими. Акцентуанти екзальтованого типу на рівні емоційно-комунікативної спрямованості не виявляють схильності до емоційного відбиття перцептивної сторони спілкування.

При аналізі результатів кореляційної матриці також виявлені

неоднозначні статистично значущі зв'язки між більшістю показників методики ІССР і методиками «Мотивація аффіліація» і «Самовідносини».

У даному випадку знайдені негативні значущі зв'язки між показником методики «Мотивація аффіліація» ПУ – мотив прагнення до ухвалення і показниками методики ІССР, зокрема, показником соціальної спрямованості в категорії літературні герої і показником ціннісного балансу загального (БЦЗ). Показник СВ – мотив страху відкидання також негативно пов'язаний з показником соціальної спрямованості в категорії літературні герої і показником ціннісного балансу загального (БЦЗ), а також з показником ND – поведінка з елементами делінквентності і позитивно зв'язаний на високому рівні значущості з показником відносного ціннісного статусу (ВЦС).

Змістово ця інформація засвідчує, що у структурі підліткових взаємин аффіліаційні мотиви відіграють неоднозначну роль, так, соціально спрямовані стосунки більш пов'язані з такими категоріями як вік, стать, рідні, вчителі, однолітки. На рівні ціннісного статусу «Я» мотив страху відкидання залежить від оцінки себе від інших, коливання у межах «інші нижче Я», «інші вище Я» символізує суб'єктивні перешкоди ціннісно-цільових і інструментальних ресурсів підлітків.

Між показниками методики ІССР і «Самовідносини» виявлені наступні взаємостосунки. Інтегральний показник S – за і проти власного «Я» знаходить два статистично значущих кореляційних зв'язків: позитивний зв'язок з показником соціальної спрямованості в категорії кіногерої і

негативний з показником Ps – емоційно-психічна спрямованість. Шкала 1 – самоповага позитивно корелює з показником соціальної спрямованості в категорії вік і негативно з показником Ps – емоційно-психічна спрямованість. Шкала 2 – аутосимпатія позитивно корелює з показниками N – нормативність поведінки і EM – етично-моральної спрямованості і негативно – з показником соціальної спрямованості в категорії інші знайомі і з показником відносного ціннісного статусу (ВЦС). Шкала 3 – очікування позитивного ставлення від інших позитивно корелює з показниками P – практична спрямованість і K – комічна спрямованість, негативно корелює з показником соціальної спрямованості в категорії інші знайомі, літературні герої. Шкала 4 – самоінтерес позитивно пов'язана з показниками соціальної спрямованості в категорії: вік, стать, родичі, однолітки, а також з показниками Em – емоційна спрямованість перцептивної сторони спілкування, K – комічна спрямованість, P – практична спрямованість, показником ціннісного балансу загального (БЦЗ) і негативно пов'язана з показником, соціальної спрямованості в категорії кіногерої, літературні герої. Окрім цього, одержані численні значущі кореляційні зв'язки між показниками ІССР і додатковими шкалами методики «Самовідносини», такими як самовпевненість, очікування позитивного ставлення від інших, самосприйняття, самокерування, самозвинувачення, самоінтерес, саморозуміння.

Виявлені зв'язки змістово можна інтерпретувати наступним чином. Структура самовідносин тісно пов'язана

з рівнями спрямованості взаємин підлітків (соціально-персональною, емоційно-комунікативною і ціннісною). Так самоповага, самоінтерес, очікування позитивного відношення від інших більш ніж інші соціально залежні за категоріями вік, стать, родичі, однолітки, і менш залежні за категоріями – інші знайомі, кіно-літературні герої. На емоційно-комунікативному рівні у відносинах підлітків спрямованість на нормативність і етично-моральну поведінку породжує аутосимпатію до себе. Очікування позитивного ставлення від інших торкається практичної, комічної спрямованості у відносинах підлітків, а самоінтерес крім цих

ЛІТЕРАТУРА

1. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы – СПб: Издательство «Питер», 2000. – С. 373-375.

2. Практикум по возрастной психологии: Учеб. пособие /Под ред.

згаданих ще й пов'язаний з емоційною спрямованістю перцептивної сторони спілкування.

Таким чином, проведений кореляційний аналіз дозволяє підтвердити загальні закономірності у взаємостосунках між показниками соціальної і особистісної спрямованості взаємин підлітків зі сукупністю мотиваційних і характерологічних особливостей, що вивчаються. Результати кореляційного аналізу дозволяють змістовно наповнити простір між даними категоріями, необхідного нам для подальшого якісного аналізу й інтерпретації психологічних характеристик підлітків.

Л.А. Головей, Е.Ф.Рыбалко. – СПб.: Речь, 2002. – 694 с.

3. Реан А.А. Психология изучения личности: Учеб. пособие. – СПб., 1999. С – 97-109.

Подано до редакції 09.04.08

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются результаты эмпирического исследования, направленного на поиск статистических связей между показателями социальной

личностной направленностью отношений подростков («Я – другие») и их мотивационными, характерологическими особенностями.

SUMMARY

The article suggests some results of empiric research directed at search for statistic connections between indices of social and personal orientation of relations between teenagers (“I – others”) and their motivational, characterological features.